

De bibliotheek

James W.P. Campbell

Fotografie Will Pryce

HOOGTEPUNTEN UIT DE
WERELDGESCHIEDENIS

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met
Thames & Hudson, Londen.

Oorspronkelijke titel: *The Library. A World History*

© 2013 Thames & Hudson Ltd, Londen

© 2013 Nederlandse vertaling: Auke van den Berg en
Olaf Brenninkmeijer voor Bookmakers, Nijmegen en
Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3,
1405 HH Bussum

WWW.THOTH.NL

ISBN 978 90 820587 1 2

Licentieuitgave voor België:

Uitgeverij Luster, Antwerpen – 2013

www.uitgeverijluster.be

ISBN 978 90 820587 1 2

Ontwerp: Jason Ribeiro, Johanna Basford

Zetwerk Nederlandse opmaak: Studio Hans Lemmens

Gedrukt in China

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag
worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op
enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Nieuwe
's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum.

All rights reserved. No part of this publication may be
reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any
form or by any means, electronic, mechanical, photocopying,
recording or otherwise, without prior written permission from
the publisher.

MET DANK AAN

Dat dit boek zo'n groot en breed gebied bestrijkt, is alleen
mogelijk dankzij de betrokkenheid van een groot aantal
mensen. We zijn de staf van Thames & Hudson dankbaar
voor hun deskundige adviezen. Ian Sutton, die dit project
van meet af aan heeft gesteund, heeft het resultaat helaas
niet meer mogen aanschouwen. We hebben zijn gevatheid
en eruditie gemist.

Graag willen wij het productieteam bedanken:

Stephen Robinson voor de digitale verwerking van de
foto's, Niall Bird voor het maken van de lijntekeningen,
Maggi Smith voor haar zorgvuldigheid bij het maken
van het ontwerp van dit boek en Michael Hall voor zijn
redactiewerk.

Dit project vereiste een aanzienlijke hoeveelheid internatio-
nale coördinatie, waarbij de hulp van velen onontbeerlijk
was. Wat dit betreft gaat onze dank uit naar Angela Caine,
Marta Casares, Rebekah Clements, Sophie Descat,
Manuolo Guerci, Dustin Hässler, Stefan Holzer, Bo-Yun
Jung, Jin Woo Jung, Miao Li, Werner Lorenz, Ana Martins,
Roland May, Yiting Pan, Daphne Thissens en Hongbin
Zheng. Bij ons werk in Japan hebben we veel hulp gehad
van Martin Morris en Miyoko, waarvoor onze dank. Dank
ook aan de vrienden die onderdak en morele steun boden:
Deanna Griffin, Simon Kuper, Tamsin Aspinall en Barnaby
Prendergast, Kathy Long en Glen Horton, Cecily Hilsdale en
Jonathan Sachs.

Graag willen we ook de directeuren en het personeel
bedanken van de bibliotheken die in dit boek voorkomen,
voor hun medewerking, hulp en adviezen:

D. Abulafia, M. Agosta, R. Aiello, M. Allen, M. do Amaral,
E. Andersson, N. Aubertin-Potter, A. Bambery, A. Baumann,
M. Beckett, S. Bohnet, O. Braides, F. Buchmayr, J. van Burk,
S. Cannady, A. Cappa, I. Ceccopieri, Z. Cerkenik,
L. Comstock-Tirrell, E. Desrochers, A. Diffley, T. Eggington,
K. Ekholm, P. Errani, P. Espinosa, E. Fighiera, S. Frigg,
K. Fujii, Y. Fujii, A. Gamerith, D. Giuliani, M. Le Goff,
P. A. Groiss, F. Gruss, P. Hansaghy, A. Heijn, M. Heikkilä,
S. Helfferich, K. Hildebrandt, S. Jones, W. Keller, J. Lam,
P. Leroy, M. Lubing, I. Maclean, R. Martz, D. McKitterick,
K. Molloy, G. Morgan, C. Nicholson, R. Ovenden, J. Perez,
V. Perry, C. Peters, A.-M. Pietilä-Ventelä, J. Pollard,
M. Prüller, J. Quinn, D. Ruhlmann, Lord Salisbury,
D. Scialanga, E. Sonnleitner, S. Soullignac, K. Spears,
K. Spence, M. Statham, J. Taylor, K. Tollkühn, J. Tomaschek,
P. Trowles, M. Uemura, J. Walworth, I. Yglesias de Oliveira
en N. Zins.

Dit boek is opgedragen aan de nagedachtenis van onze
vaders, die het ongetwijfeld prachtig gevonden zouden
hebben, en aan onze zoons, die naar wij hopen mettertijd
evenveel van bibliotheken zullen gaan genieten als wij.

p. 1: Een lessenaar in de
Biblioteca Malatestiana, Cesena,
Italië, 1452

pp. 2-3: Doorkijk vanuit de
antichambre naar de leeszaal
van de Biblioteca Marciana,
Venetië, 1564

pp. 4-5: Bij bombardementen
beschadigde boeken in de
kapittelbibliotheek, kathedraal
van Noyon, Frankrijk,
1506-1507

pp. 6-7: Biblioteca Malatestiana,
Cesena, Italië, 1452

p. 8: Biblioteca Joanina,
Coimbra, Portugal, 1728

Hiernaast: bibliotheek van
de abdij van Sankt Gallen,
Zwitserland, 1765

Inhoud

Woord vooraf 15

Inleiding 18

HOOFDSTUK 1 36

Onzekere oorsprong
Bibliotheken in de oudheid

HOOFDSTUK 2 60

Kloosters, codices en kisten
Bibliotheken in de middeleeuwen

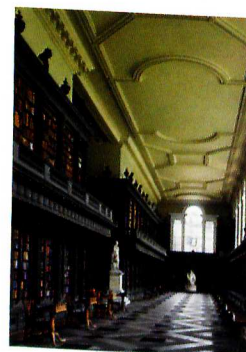
HOOFDSTUK 3 90

Kasten en kettingen
Bibliotheken in de zestiende eeuw

HOOFDSTUK 4 120

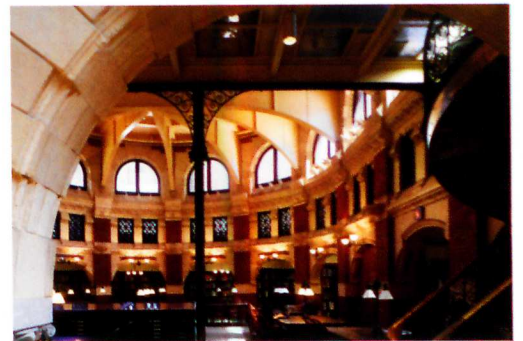
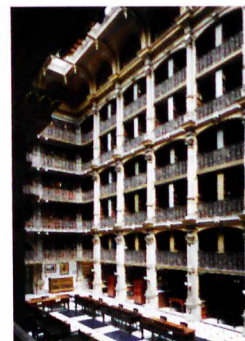
Muren, koepels en alkoven
Bibliotheken in de zeventiende eeuw

	HOOFDSTUK 5	152
Engelen, fresco's en geheime deuren		
Bibliotheken in de achttiende eeuw		

	HOOFDSTUK 6	204
IJzeren stellingen, gaslampen en kaartcatalogi		
Bibliotheken in de negentiende eeuw		

	HOOFDSTUK 7	244
Elektriciteit, beton en staal		
Bibliotheken in de twintigste eeuw		

	HOOFDSTUK 8	284
De toekomst van de bibliotheek		
in het elektronische tijdperk		

Noten	310
Bibliografie	315
Register	317

Woord vooraf

Links
**GEORGE PEABODY
LIBRARY, 1866**
Baltimore, Verenigde Staten
van Amerika

Deze bibliotheek, ontworpen door Edmund Lind, is een van de mooiste bewaard gebleven voorbeelden van een bibliotheek met ijzeren stellingen, een type dat karakteristiek is voor de Verenigde Staten in de negentiende eeuw.

Het idee voor dit boek kwam voor het eerst bij me op toen ik als architectuurstudent een scriptie schreef over de Radcliffe Camera in Oxford. Het lag voor de hand dat ik daarbij op zoek ging naar een overzichtswerk over de geschiedenis van de bibliotheekarchitectuur. De enige werken in het Engels die daarvoor in aanmerking kwamen waren J.W. Clarks *The Care of Books*, gepubliceerd in 1901, en het uitstekende, maar relatief korte hoofdstuk over dit onderwerp in *A History of Building Types* (1976) van Nikolaus Pevsner. Toen ik een dergelijk boek twintig jaar later nog steeds niet kon vinden, ontstond het plan er zelf een te schrijven.

De ironie is dat we tegenwoordig te horen krijgen dat het boek, en daarmee de bibliotheek, wordt bedreigd. Dus zal deze studie slechts dienen als gedenkteken voor een overbodig geworden gebouwtype? Misschien, maar nog niet helemaal. In onze tijd worden er jaarlijks meer boeken gedrukt dan ooit tevoren. In Europa worden veel bibliotheken met sluiting bedreigd, maar in andere delen van de wereld, zoals China, worden steeds meer nieuwe bibliotheken gebouwd. De verkoop van fysieke boeken neemt nog steeds toe, niet af: in 2010 werden alleen al in het Verenigd Koninkrijk 229 miljoen boeken verkocht, een gigantische stijging ten opzichte van de 162 miljoen in 2001. Of de wereld nu in de toekomst volledig op digitale boeken zal overschakelen of niet, in de tussentijd moet wel worden gezorgd voor opslagruimte voor een ongekend volume aan fysieke boeken. Wat verandert is de rol van bibliotheken, en daarmee zal ook de architectuur van bibliotheken veranderen. Het is verleidelijk aan te nemen dat deze behoefte aan verandering nieuw is; dat de vorm van bibliotheken tot voor kort relatief statisch was. De centrale stelling

van dit boek is dat dit nooit het geval is geweest: de geschiedenis van de bibliotheek is er een van voortdurende verandering en aanpassing.

Een boek over architectuurgeschiedenis staat of valt met de illustraties, dus ik was erg blij toen Will Pryce zich bereid verklaarde het hele project van begin af aan te fotograferen. Samen hebben we tweeëntachtig bibliotheken in eenentwintig landen bezocht. In mijn onderzoek naar de bibliotheekgeschiedenis heb ik talloze gelukkige uren in bibliotheken doorgebracht, waarbij ik regelmatig toegang kreeg tot ruimtes die gewoonlijk voor het publiek gesloten zijn. Er is nog steeds geen betere methode om een gebouw te leren kennen dan ernaartoe te gaan en er rond te lopen.

Geen enkele poging om een geschiedenis van duizenden jaren in één boek te vangen kan zonder een strenge selectie. Uiteindelijk heb ik alleen de bibliotheken geselecteerd die in mijn ogen het meest relevant waren voor het verhaal dat ik wilde vertellen. Het boek is in grote lijnen chronologisch van opzet, hoewel ik zo nu en dan buiten de chronologie treed om een bepaald thema uit te diepen. In alle gevallen leunt mijn werk zwaar op dat van andere specialisten en op bestaande wetenschappelijke kennis. Deze bronnen staan vermeld in de noten en de bibliografie aan het eind van dit boek. Ik hoop dat het resultaat een interessante inleiding vormt, niet alleen voor degenen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van bibliotheken en de ontwikkeling van de bibliotheekarchitectuur, maar voor iedereen die houdt van boeken en de schitterende ruimtes die door de eeuwen heen zijn ontworpen om ze te herbergen.

James W.P. Campbell

Volgende pagina
**NATIONALE BIBLIOTHEEK
VAN CHINA, 2008**
Beijing, China

Deze bibliotheek, ontworpen door het Duitse bureau Jürgen Engel Architekten, heeft een leeszaal met een min of meer vierkante plattegrond die trapsgewijs afloopt, waardoor hij met elk niveau kleiner wordt.

Inleiding

Bibliotheken kunnen veel meer zijn dan ruimtes voor de opslag van boeken. Door de eeuwen heen heeft de architectuur van bibliotheekgebouwen in het teken gestaan van lezen en het belang van kennisvergaring. Bibliotheken zijn zinnebeelden voor cultuur geworden, ten behoeve van individuen, instellingen en zelfs hele naties. Dit boek vertelt het verhaal van de ontwikkeling van het bibliotheekgebouw vanaf de eerste bibliotheken in het oude Mesopotamië, via de verloren gegane bibliotheken van de klassieke beschavingen, de kloosterbibliotheken uit de middeleeuwen en de overdadige bibliotheken van de rococo tot de monumentale bibliotheken van de moderne wereld. Het laat zien hoe de ontwikkeling van het bibliotheekgebouw illustratief is voor de veranderende relatie tussen de mens en het geschreven woord en dat bibliotheken over de hele wereld actieve symbolen van cultuur en beschaving zijn.

Het woord bibliotheek heeft in de meeste westerse talen een dubbele betekenis: het kan zowel verwijzen naar een verzameling boeken als naar de ruimte waar die is ondergebracht. Deze linguïstische ambiguïteit is interessant maar bepaald niet universeel. In het Chinees en in veel andere talen wordt voor een verzameling boeken een heel andere term gebruikt dan voor de ruimte waar die is ondergebracht. In het Chinees wordt een bibliotheekruimte een ‘gebouw voor boeken’ genoemd. Dit boek zou dus een ‘geschiedenis van gebouwen voor boeken’ genoemd kunnen worden. Ondanks deze taalkundige verschillen zijn er opmerkelijke overeenkomsten in de wijze waarop bibliotheken zich over de hele wereld hebben ontwikkeld.

Een historisch overzicht is per definitie selectief. Uit een recente officiële telling van de Chinese overheid bleek dat er alleen al in dat land 2925 openbare bibliotheken zijn.¹ De meeste daarvan beschikken niet over een eigen gebouw. Net als veel Amerikaanse openbare bibliotheken uit de tweede helft van de negentiende eeuw zijn ze ondergebracht in gedeelten van bestaande gebouwen die voor dat doel zijn aangepast.² Zulke ruimtes zijn in architectonisch opzicht zelden interessant. De meeste particuliere en institutionele eigenaren van bibliotheken hebben door de eeuwen heen maar weinig belangstelling getoond voor de wijze waarop hun collecties werden ondergebracht. Maar in elke periode zijn er ook mensen geweest die hun boeken vooral wilden laten zien. Zij waren trots op wat ze in hun kasten hadden staan en wilden hun collectie op haar voordeligst uit laten komen. Zij wilden niet alleen boeken bezitten, maar ook een mooi bibliotheekgebouw om ze in te zetten. De geschiedenis

van de bibliotheek als bouwwerk – het verhaal dat dit boek wil vertellen – is de geschiedenis van die bibliotheken, dat wil zeggen de bibliotheken die zijn ontworpen om gezien te worden.

Bewaard gebleven, maar in gewijzigde vorm

Het is duidelijk dat het lastig is ruïnes te interpreteren, maar ook bibliotheken die bewaard zijn gebleven zijn slechts zelden onveranderd gebleven. Vaak zijn ze in de loop van de tijd onderhevig geweest aan ingrijpende veranderingen. Weinig bibliotheken illustreren dit beter dan de Long Room van Trinity College in Dublin. De indeling van deze imposante achttiende-eeuwse bibliotheek, waarin een tongewelf wordt gecombineerd met twee verdiepingen alkoven, lijkt hier voor het eerst toegepast. Maar schijn bedriegt. De bibliotheek, die werd ontworpen door Thomas Burgh (1670–1730), Surveyor General van Ierland, en werd voltooid in 1732, was ongetwijfeld een belangrijke bibliotheek toen ze werd gebouwd, maar zag er toen totaal anders uit dan de ruimte die we nu bewonderen.³ Het driedelige ontwerp bestond uit twee paviljoens van drie verdiepingen naast een colonnade op begane-grondniveau en de twee verdiepingen hoge Long Room erboven. In een van de paviljoens bevonden zich de trappen naar de bibliotheek en de kantoorruimtes voor de bibliothecaris, terwijl het andere onderdak bood aan de filosofiefaculteit op de begane grond en een manuscriptenmagazijn boven. Het plafond van de Long Room was oorspronkelijk veel lager en recht, en op de bovenste galerijen stonden geen boekenkasten. Het bijzondere tongewelf werd pas in 1856 aangebracht, toen de oorspronkelijke bibliotheek een ingrijpende verbouwing onderging onder leiding

BIBLIOTHEEK VAN CELSUS, 135 n.Chr. Efeze, Turkije

Dit is een van de best bewaard gebleven bibliotheken van de oudheid, een zeldzaam voorbeeld van een bibliotheek die is geïdentificeerd aan de hand van inscripties. De imposante gevel is een twintigste-eeuwse reconstructie die maar voor een deel is opgebouwd uit stenen die ter plaatse werden aangetroffen; de oorspronkelijke stenen zijn door aardbevingen omlaag gestort en vervolgens geplunderd om als bouw materiaal te dienen.

SOETRA-MAGAZIJN, WAT YAI,
datum onbekend
Samut Songkhram, Thailand

In Thailand staan Soetra-magazijnen, die de boeddhistische geschriften bevatten, meestal op palen in vijvers om zowel het gebouw zelf als de inhoud tegen mieren en termieten te beschermen.

In andere gevallen hebben ze volledige zeggenschap, als geobsedeerde regisseurs van een buitengewoon complex en omvangrijk kunstwerk. Tegenwoordig worden bibliothecarissen intensief betrokken bij het ontwerpen van bibliotheken, maar dat is niet altijd het geval geweest. In het verleden werd de bibliothecaris vaak pas benoemd als de bibliotheek al klaar was. De veranderende rol van de bibliothecaris bij het ontwerpen van bibliotheken is een ander belangrijk thema van dit boek.

Iconografie en de maatschappelijke betekenis van bibliotheken

Bibliotheken worden altijd gebouwd vanuit een bepaalde sociaal-politieke intentie. Ze tonen aan de buitenwereld de wetenschappelijke ambities van individuen en organisaties en in het geval van openbare bibliotheken kunnen ze ook een liefdadig gebaar van de overheid zijn. In het simpelste geval kan de hele boodschap al vervat zijn in het feit dat de bibliotheek überhaupt bestaat. Meestal is de boodschap explicieter. De Lenin Staatsbibliotheek in Moskou bijvoorbeeld werd niet alleen gebouwd als belangrijke bron van kennis, maar ook als symbool voor de intellectuele pretenties van de ontlukende communistische staat, waar de lezers in de gaten werden gehouden door de dreigende standbeelden van hun leiders. De meest complexe rococabibliotheken, zoals die in Altenburg en Wiblingen, hadden ingewikkelde iconografieën, waarin sculpturale en picturale decoratie werden geïntegreerd om op de lezer een bepaalde intellectuele houding tegenover kennis en zijn plaats in de beschaafde samenleving of een bepaalde instelling over te brengen. De interpretatie van zulke boodschappen is relatief simpel en ongecompliceerd als de opdrachtgevers of ontwerpers zo vriendelijk zijn geweest hun bedoelingen schriftelijk vast te leggen. Helaas is dat zelden het geval. Als schriftelijke bronnen ontbreken, moet men bibliotheken bestuderen waarvoor die wel bestaan en vervolgens parallellen trekken naar bibliotheken waarvoor ze niet bestaan. Men moet altijd bedacht zijn op overinterpretatie en het hanteren van anachronistische argumenten voor elementen die misschien alleen uit praktische overwegingen tot stand zijn gekomen of waarbij simpelweg een bewezen formule of een gevestigde traditie werd gekopieerd.

TRIPITAKA KOREANA,
1251
Haeinsa, Zuid-Korea

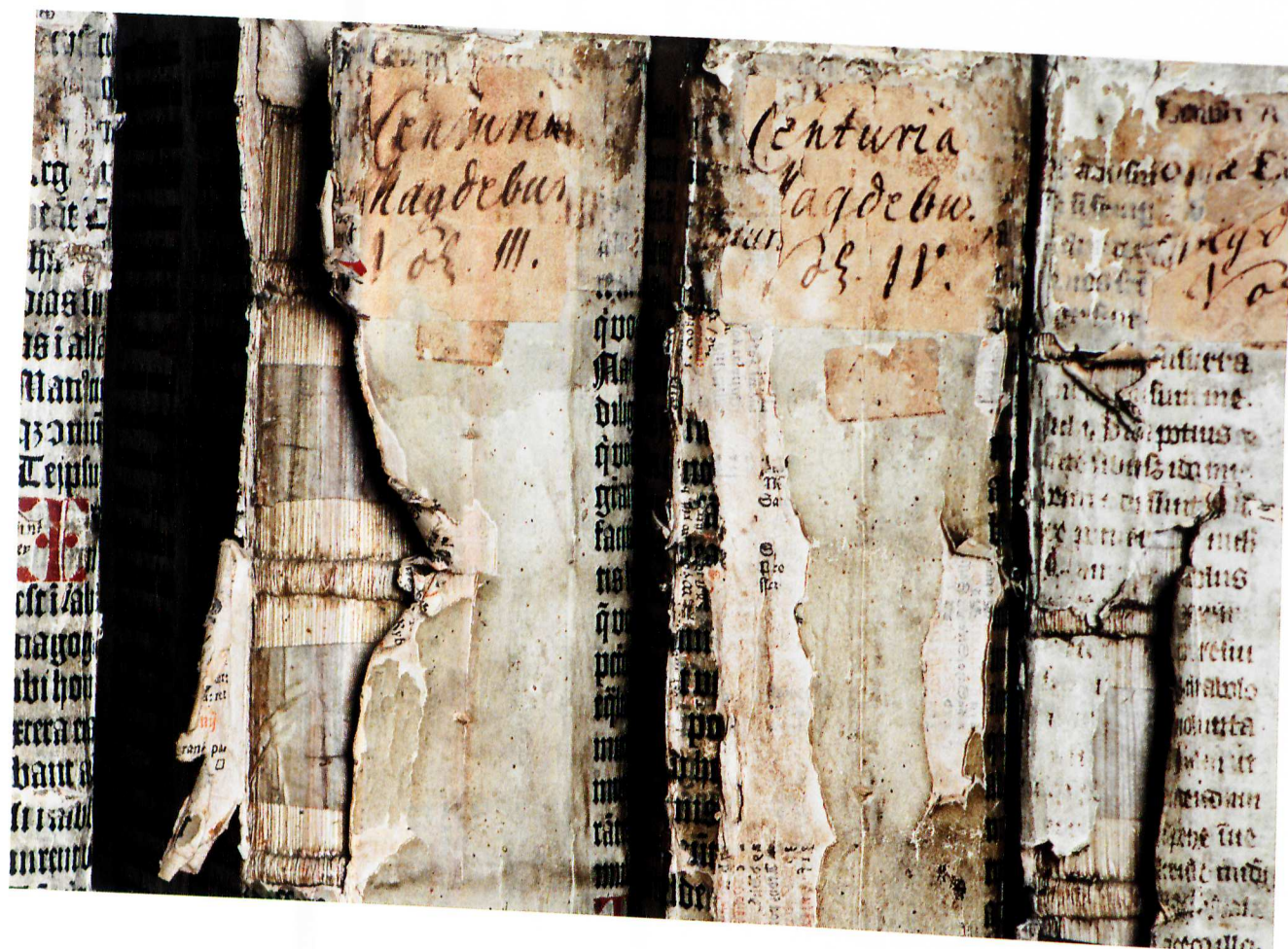
De houten drukblokken van de Tripitaka Koreana, een complete verzameling boeddhistische geschriften, vullen de planken van een van de oudste intact gebleven bibliotheken ter wereld.

van de architecten Deane en Woodward, waarbij het dak werd verhoogd en de benedenverdieping werd opgevuld.⁴ De bibliotheek zoals die er nu staat is dus in feite een negentiende-eeuwse creatie. Hier, maar ook elders, is het een lastige opgave latere toevoegingen te onderscheiden van het originele bouwwerk. Dit brengt ons bij een andere belangrijke kwestie in de geschiedenis van de bibliotheekarchitectuur: wie ontwerpt ze?

Wie ontwerpt bibliotheken?

De bedoelingen van ontwerpers van bibliotheken zijn vaak zeer moeilijk te achterhalen. Bibliotheken zijn nooit helemaal het werk van één persoon. Opdrachtgevers zijn er vaak ook vanaf het begin bij betrokken. Het ontwerp voor de bibliotheek van Merton College in Oxford bijvoorbeeld lijkt in sterke mate te zijn bepaald door Henry Savile, een goede vriend van Thomas Bodley, de stichter van de Bodleian Library (zie pp. 113-114). Geen van beiden waren ze opgeleid als ontwerper. Opdrachtgevers waren niet altijd personen. Bibliotheken zijn vanaf het begin gefinancierd door bestuurslichamen, overheden en burgerlijke autoriteiten. In zulke gevallen droegen de betrokken commissies de besluitvorming vaak over aan ontwerpteams of andere groepen individuen. Een architect of opdrachtgever kan de leidende figuur zijn, maar ook een stem onder vele. Opdrachtgevers, architecten, schrijnwerkers, schilders, beeldhouwers, bibliothecarissen, geleerden – allemaal kunnen ze rechtstreeks invloed uitoefenen op de uiteindelijke vorm. In sommige gevallen is de architect slechts verantwoordelijk voor het omhulsel.

Achttiende-eeuwse boeken,
BIBLIOTHEEK VAN
DE ABDIJ VAN SANKT
FLORIAN, Oostenrijk

Oude manuscripten zijn
hergebruikt als schutblad in
het bindwerk van deze boeken,
een gangbare praktijk.

De vorm van boeken en de gevolgen daarvan voor de bibliotheekarchitectuur

De geschiedenis van de bibliotheek is deels ook de geschiedenis van het boek. Binnen het bestek van deze studie verwijst de term 'boek' naar alles wat kan worden beschreven en dat wordt bewaard om later opnieuw te kunnen raadplegen. De huidige vorm van het boek is noch universeel, noch bijzonder oud. Aanvankelijk hadden boeken de vorm van kleitabletten, perkamentrollen, palmladeren, uitgehakte stenen en zijderollen, die allemaal in uiteenlopende vormen van bibliotheken werden bewaard. Het moderne boek – of 'codex' zoals de officiële wetenschappelijke term luidt – is een relatief recente uitvinding.

De wijze waarop boeken worden geproduceerd is belangrijk omdat die van invloed is op hun vorm en de kosten, net als het materiaal waarvan ze worden gemaakt. Het met de hand kopiëren van boeken is een traag en arbeidsintensief proces. De uitvinding van de boekdrukkunst maakte het mogelijk boeken sneller en tegen geringere kosten te produceren. In China, Korea en Japan ontwikkelde de drukkunst zich anders dan in het Westen. In die landen werden geen drukpersen gebruikt. In plaats daarvan werden houten drukblokken bedekt met inkt, waarna er papier of textiel overheen werd gelegd, dat met de hand of een borstel werd aangedrukt. Dit was mogelijk doordat er zeer zacht en dun papier werd gebruikt. Qua structuur was het te vergelijken met zijde, en waarschijnlijk was

het ook bedoeld als imitatie van dit materiaal.

In Europa was de gedrukte codex een imitatie van zijn met de hand vervaardigde voorganger, het manuscript. Hij werd gemaakt van dik papier of perkament, dat ondoorzichtig was en dus aan twee zijden kon worden bedrukt. Een aantal vellen papier werd tot zogenaamde katernen samengevouwen. Deze katernen werden aan elkaar gebonden tot een boekband. Het dikke papier moest tegen het drukblok worden geperst met een mechanische pers. Het gebruik van aan beide zijden bedrukt, dik papier, samengebonden in katernen, resulteerde in het type boek zoals wij dat nu kennen.

Boekrollen (opgevouwen als een harmonica of opgerold als de Griekse en Romeinse boekrollen) werden gebruikt in China, Korea en Japan van de Periode van Lente en Herfst (770–481 v.Chr.) tot de Tangdynastie (618–906 n.Chr.), maar werden primair gereserveerd voor met de hand geschreven documenten. Aangezien in China werd gedrukt op losse bladzijden met het formaat van het drukblok, ontstond daaruit al vanaf het begin een soort codex in plaats van een rol.⁵ Een drukblok werd over het algemeen gebruikt om twee pagina's te bedrukken. De bladzijde was zo ontworpen dat de twee geïnte zijden zo konden worden gevouwen dat ze tegenover elkaar kwamen te zitten. De transparantie van het dunne papier maakte het zeer lastig de achterkant ook te bedrukken, wat dan ook zelden werd gedaan. De gevouwen pagina's werden vervolgens simpelweg

op elkaar gestapeld. Als alle bladzijden klaar waren, werden op en onder de stapel gevouwen bladzijden dekbladen van grof papier gelegd, waarna alles werd samengebonden door een draad door de hele stapel te halen (dus niet in katernen zoals in het Westen). Afzonderlijke boekdelen die één werk vormden, werden in een kist opgeborgen of verpakt in papier of met textiel bekleed karton om ze bijeen te houden. Het resultaat, met zijn dunne blaadjes papier, zijn simpele bindmethode met zichtbare draden en omslagen was en is nog steeds heel anders dan een westerse codex.⁶

Termen om bibliotheken te typeren

Een element dat bibliotheken onderscheidt van de meeste andere architectonische ruimtes is het primaire belang van het meubilair en de inrichting. Het is goed mogelijk de architectuur van een kerk of kasteel te bespreken waaruit de oorspronkelijke inrichting is verdwenen, maar bij een bibliotheek waaruit het meubilair is verwijderd, is dat veel moeilijker. De fysieke vorm van een boek is belangrijk omdat die bepalend is voor de wijze waarop het wordt bewaard. Dit kan in een kist zijn, in een vak, op een stelling, in een kast of op een boekenplank. De geschiedenis van de bibliotheek is voor een deel de geschiedenis van de relatie tussen de veranderende

vorm van boeken en de methode om ze op te bergen. En zoals de opbergmethode in de loop van de tijd is veranderd, zo is ook het boek zelf aangepast om gemakkelijker opgeborgen te kunnen worden.

Voor deze methoden om boeken op te bergen worden verschillende termen gebruikt. De boeken kunnen worden bewaard in kisten, dichte kasten of in open boekenkasten. De term 'boekenkist' spreekt voor zich. Vrijstaande boekenkasten worden vaak aangeduid met de Latijnse term *armaria* of het Engelse woord 'press', waarvan het woord 'pressmark' (signatuur, plaatsingsnummer) is afgeleid, dat aangeeft op welke plaats in een bibliotheek een boek hoort te staan. Natuurlijk bevatten ook dichte kasten boekenplanken; ze waren alleen niet zichtbaar. Boekenkasten met glazen deuren verschenen pas in de zeventiende eeuw. Vroege bibliotheken hebben ofwel afsluitbare boekenkasten of open boekenplanken. In latere bibliotheken zijn vaak beide vormen aanwezig, met dichte kasten onder de open kasten.

Boekenplanken in bibliotheken zijn meestal vast; dat wil zeggen dat ze zijn ingebouwd of permanent aan de muur zitten. In verschillende taalgebieden worden de manieren waarop boeken door de eeuwen heen werden opgeslagen heel verschillend en nogal onhandig beschreven. Dit boek volgt andere Britse auteurs die over de geschiedenis van de bibliotheekarchitectuur hebben geschreven door de termen te hanteren die werden gemunt door J.W. Clark in *The Care of Books*. Middeleeuwse bibliotheken plaatsten boeken meestal op lessenaars, vaak met geïntegreerde banken, die in rijen haaks op de muur stonden. Clark noemde dit het lessenaarsysteem.⁷ Een prachtig voorbeeld van deze indeling is bewaard gebleven in Zutphen (zie pp. 88-89). Zoals we zullen zien bestonden er van dit lessenaarsysteem verschillende varianten. Na de uitvinding van de boekdrukkunst kon niet meer worden volstaan met lessenaars om het toenemende aantal boeken te herbergen. Een mogelijke oplossing was ze te vervangen door hoge boekenkasten, die de ruimte opdeelden in afzonderlijke nissen. Clark noemde dit systeem met vrijstaande boekenkasten het 'stall-systeem', al is de term 'Oxford-systeem' misschien toepasselijker, omdat het daar werd uitgevonden en het meest werd toegepast.⁸ Hoewel dit systeem veel navolging kreeg, is het, zoals we nog zullen zien, geen ideale oplossing. Het is een fascinerend voorbeeld van hoe een bepaalde indeling zozeer met bibliotheekarchitectuur verbonden raakt dat ze in gebruik blijft, ondanks de nadelen die eraan kleven.

Een alternatief voor systemen met lessenaars of vrijstaande kasten was een systeem waarbij de wanden van de bibliotheek werden gevuld met boekenkasten of ingebouwde boekenplanken, een

BIBLIOTHEEK VAN DE WALBURGISKERK (LIBRIJE), 1555 Zutphen, Nederland

Deze parochiebibliotheek is sinds de bouw grotendeels onveranderd gebleven en geeft een duidelijk beeld hoe een middeleeuwse lessenaar-bibliotheek in Noord-Europa eruit heeft gezien. De boeken liggen met kettingen vast aan de lessenaars.

Deze bibliotheek, ontworpen door Thomas Burgh en voltooid in 1732, is terecht een van de beroemdste ter wereld, maar niet alles is wat het lijkt. Op een gravure (hieronder) is de bibliotheek te zien zoals hij oorspronkelijk werd gebouwd, met een vlak plafond en zonder boeken op de galerijen. De bibliotheek reflecteert in haar huidige gedaante (links en rechts) niet het achttiende-eeuwse denken, maar is het resultaat van een ingrijpende verbouwing door de architecten Deane en Woodward, die in 1856 werd afgerond.

systeem dat door Clark het ‘wandsysteem’ werd genoemd.⁹ Er is ook een tussenvorm, die door Clark niet wordt besproken, waarbij open boekenkasten tegen de muur worden geplaatst zonder in de muur te worden geïntegreerd, een vorm waaruit zich het uiteindelijke wandsysteem ontwikkelde. Het beroemdste voorbeeld van dit type is de bibliotheek van het Escorial in Spanje. Wandsysteembibliotheken konden uit ruimtes met één, twee, of zelfs drie niveaus of lagen bestaan, waarbij galerijen toegang boden tot de hogere niveaus. Aan het eind van de zeventiende eeuw ontstond een nieuw type indeling waarbij kenmerken van beide systemen werden gecombineerd, met zowel kasten tegen als dwars op de muur. In dit boek wordt dit type aangeduid als het alkoofstelsel (zie hoofdstuk 4), wat de gebruikelijke term is, al wordt die door Clark niet gehanteerd.

Naarmate het aantal boeken bleef toenemen, moesten er nieuwe methodes worden ontwikkeld om al die boeken op te slaan. Massaopslag leidde tot de introductie van boekenstellingen, die speciaal waren ontworpen om een maximaal aantal boeken in een zo klein mogelijk volume op te kunnen slaan. Boekenstellingen hadden aanvankelijk een vaste plaats, maar later werden er ook systemen ontwikkeld waarbij ze konden bewegen langs rollers in de vloer of waren opgehangen aan het plafond. Met deze boekenstellingen nam de opslagcapaciteit sterk toe, maar in architectonisch opzicht viel er niet veel aan te beleven, aangezien ze zich meestal in voor het publiek ontoegankelijke, vensterloze depotruimtes bevonden,

die waren ontworpen op optimale opslag en niet op de behoeften van mensen.

Boeken hebben niet altijd verticaal op de plank gestaan; dit is een relatief recente vernieuwing die werd ontwikkeld omdat boeken op die manier relatief weinig kastruimte innemen, maar verre van universeel is en eigenlijk alleen geschikt voor boeken die zijn ontworpen om rechtop in de kast te worden gezet. In veel culturen worden boeken in een kast simpelweg liggend op elkaar gestapeld. Deze methode heeft wel nadelen: om een boek van onder op de stapel te kunnen pakken moeten eerst alle boeken die er bovenop liggen worden weggehaald. De verticale verdeling van de boekenplanken in een boekenkast is bij deze stapelmethode relatief onbelangrijk, zolang de planken maar zo ver uit elkaar zitten dat er een stapeltje boeken tussen past. In dergelijke bibliotheken zitten de boekenplanken dan ook meestal vast, en de regelmatige afstanden tussen de planken leveren een rustig beeld op.

Toen men boeken eenmaal rechtop ging zetten, werd de ruimte tussen de planken belangrijk om het aantal boeken dat kon worden opgeborgen te maximaliseren. De boeken werden op grootte gesorteerd en de positie van de boekenplanken werd daaraan aangepast. Grote boeken stonden meestal op de onderste planken en de kleinste – die gemakkelijker gestolen konden worden – kwamen bovenin, buiten handbereik. Ontwerpers van bibliotheken waren niet bereid het concept van vaste planken zomaar los te laten, en voorbeelden als de